

ԱՂՎԱՆԻՑ ՈՍՏԱՆ-Ի-ՄԱՐԶՊԱՆ ԳԱՎԱՌԸ

Ա. Մ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու,

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտաշխատող

Աղվանքի գավառաբաժանման, հատկապես արքայանիստ Ոստան-ի-Մարզպան գավառի տեղադրության հարցը միշտ էլ գտնվել է ուսումնասիրողների սկեռուն ուշադրության կենտրոնում:

«Աշխարհացոյց»-ի ձեռագրերում Ոստան-ի-Մարզպան գավառը հանդիպում է տարբեր անվանումներով՝ Ոստեան ի մարզպան, Ոստան, Ոստանիմարժ¹ և այլն: Սակայն գավառի անվան տարընթերցումը ցույց է տվել, որ ճիշտ անվանումն է Ոստան-ի-Մարզպան²: Ոստան-ի-Մարզպան գավառի տեղադրության ճշգրտման հարցում առաջնային նշանակություն ունի այնպիսի վստահելի սկզբնաղբյուր, ինչպիսին է VII դ. հայկական «Աշխարհացոյց»-ը³: «Աշխարհացոյց»-ի համառոտ խմբագրության տեքստում Աղվանքի մասին նշված է. «ԻՁ. Աղբանիա, այս ինքն է Աղուանք, յելից կալով Վրաց առ երի Սարմատիրոյ առ Կաւկասաւ մինչև ցԿասքից ծովն և ցՀայոց սահմանս առ Կուր գետով: Ունի դաշտս արգաւանդս, քաղաքս և բերդս և գեղաքաղաքս, գետս բազումս, եղեգունս հզօրս: Եւ գաւառք այտօքիկ Եխնի, Բեխ, Քամբէճան, Շաքէ, Ոստանի Մարժպան, Դաշտի Բաւասական և այլ գաւառս զորս ի Հայոց հանեալ է, Շիկաշէն, Գարդման, Կողթ, Ջաւէ, և այլ քսան գաւառ մինչև ցխառնումն Երասխայի ՚ի Կուր գետ »⁴: Ա. Երեմյանը Ոստան-ի-Մարզպան գավառը տեղադրում է Խողմազ և Համբասի գավառների մեջտեղում, համապատասխանաբար՝ Սանի և Կեսիոս գետերի արանքում⁵:

¹ Երևանի Մետրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, այսուհետև՝ ՄՄ, ձեռ. N 696, էջ 93^բ, ձեռ. 2019, էջ 292^բ, ձեռ. N 3160, էջ 283^ա :

² Տե՛ս Ա. Վարդանյան, Աղվանքի պատմաաշխարհագրական քննություն, Երևան, 2013, էջ 104-105: Ոստան նշանակում է մայրաքաղաք, քաղաքամայր, նախագահ քաղաք (տե՛ս Ա. Սուքիասյան Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան, Երևան, 1967, էջ 519) :

³ К. Патканов, Армянская География VII века по. р. X (принисывавшаяся Моисею Хоренскому), Санктпетербургъ, 1877, с.40-41: «Աշխարհացոյց» էղարու, էջ17, Ամանիա Շիրակացի, Մատենագրություն, Թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Ա. Գ. Աբրահամյանի և Գ. Բ. Պետրոսյանի, Երևան, 1979, էջ 290-291: « Աշխարհացոյց»-ի ընդարձակ խմբագրության տեքստում ընդհանրապես Ոստան-ի-Մարզպան գավառը չի հիշատակվում (Տե՛ս «Աշխարհացոյց» Մովսեսի Խորենացույ յաւելուածովք նախնեաց (այսուհետև՝ «Աշխարհացոյց») , Վենետիկ, 1881, էջ 28-29) :

⁴ К. Патканов, նշվ. աշխ., էջ 40-41, «Աշխարհացոյց» է դարու, էջ 17:

⁵ Ա. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (փորձ VII դարի հայկական քարտեզի վերակազմության ժամանակակից քարտեզագրական հիմքի վրա), Երևան , 1963, էջ 75 և կից քարտեզը բ7:

Բ. Հարությունյանը գավառը նախ տեղադրում է Խողմազ և Հաբանդ գավառների միջև ⁶ հետագայում՝ ավելի մեծ տարածություն է հատկացնում Ոստան-ի-Մարզպան գավառին, այն ներառելով Շաքե և Հաբանդ գավառների արանքում՝ համապատասխանաբար Տուրիան-չայ, կամ Սարդորոնես, գետերի արևելյան ջրբաժանը, իսկ արևմուտքում՝ մինչև Դեգառու կամ Ագրի-չայ գետերի արևելյան ջրբաժանը⁷։ Հ. Խորիկյանը, վերջերս լույս տեսած իր հոդվածում, նախ Ոստան-ի-Մարզպան գավառն ուսումնասիրում է որպես Կապադակի տարածք, չմանրամասնելով գավառի սահմանները, նշելով. «Կապադակը՝ որպես գավառ և եպիսկոպոսություն, հիշատակում է նաև «Պատմություն Աղուանից»-ը։ Կապադակը՝ որպես Աղվանից թագավորության մայրաքաղաք, «Աշխարհացոյց»-ի համառոտ խմբագրություններում և Ղևոնդի մոտ հանդես է գալիս Ոստան անվանումով⁸։ Ինչպես վկայում են սկզբնաղբյուրները⁹ Աղվանքը թե՛ թագավորության, և թե՛ մարզպանության շրջանում Կապադակ անվամբ գավառ չի ունեցել, եթե այդպիսի անվանումով գավառ լիներ, ապա պատմիչները կկոչեին Կապադակ, այլ ոչ թե Ոստան։ Կապադակը եղել է Աղվանից թագավորության մայրաքաղաքը։

Գուցե հետագա դարերում՝ Պարսկաստանի տիրապետության ժամանակահատվածում, մասնավորապես շահ Իսմայիլի արշավանքի հետևանքով ավերվեց քաղաքը և Կապադակը կորցրեց իր նշանակությունը որպես վարչական, առևտրական ու մշակութային կենտրոն և բնակչությունը տեղափոխվեց Չուխուր Կաբալա գյուղ, նրա անվանումը տարածվեց նախկին Ոստան-ի-Մարզպան գավառի տարածքի վրա։ Ասվածը հիմնավորելու համար նշենք, որ 19-րդ դարի հետազոտող Մակար Մարխուտարյանը ուսումնասիրելով Աղվանքի գավառների տեղադրությունը, վարչական նկարագիրը, բնակչիմայական պայմանները և մի շարք այլ հարակից հարցեր, իր աշխատանքում՝ Աղվանքի գավառների շարքում, նշում է Կապադակ անվամբ գավառ¹⁰ նախկին Ոստան-ի-Մարզպան գավառի տարածքում։

«Աշխարհացոյց»-ի ձեռագրերում առկա խաթարումները, որոնցում իրենց մեղքի բաժինն ունեն ընդօրինակողները, ուսումնասիրողներին թույլ չեն

⁶ Բ. Հարությունյան, Հայաստանն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի և այլ աղբյուրների, քարտեզ, Երևան, 2001։

⁷ Բ. Հարությունյան, Այսպես կոչված Աղվանքի սահմանների, տարածքի և գավառաբաժանման շուրջ.-«Վեն» համահայկական հանդես, 2012, թիվ 2, էջ 71։

⁸ Հ. Խորիկյան, Աղվանից մարզպանության վարչական բաժանումներն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի. - «Մերձավոր և միջին արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», XXVIII Երևան, 2011, էջ 76։

⁹ Տես «Աշխարհացոյց» է դարու, էջ 17, Պատմություն Ղևոնդեայ մեծի վարդապետի հայոց, Ս.Պետերբուրգ, 1887, էջ 132։

¹⁰ Մ. Բարխուտարեանց, Աղուանից երկիր եւ դրացիք Արցախ, Երևան, 1999, էջ 61, 124 ։

տվել Աղվանքի գավառների, մասնավորապես՝ Ոստան-ի-Մարզպան գավառի տեղադրությանը տալ սպառնալից պատասխան: Մի շարք ձեռագրերում գավառը հիշատակվում է Գետառուի կողքին,¹¹ մեկ այլ տեղում էլ՝ Շաքե գավառի հարևանությամբ¹²:

Բայց, ուսումնասիրողների կողմից ապացուցված է այն հանգամանքը, որ այս երկու գավառների՝ հատկապես Շաքեի և թագավորանիստ գավառի միջև ներկայացված քարտեզում Բ. Հարությունյանը, ինչպես վերը նշել ենք, ի Մարզպան գավառների մեջտեղից դուրս է թողնում հողմազ գավառը՝ վերջինիս տարածքը մտցնելով Ոստան-ի-Մարզպան գավառի մեջ¹³:

«Աշխարհացոյց»-ի աշխարհաբար թարգմանությունում Գեղավու և Համբասի գավառները հիշատակվում են Հողմազ գավառի հարևանությամբ. «Իսկ դեպի արևելք գտնվում են Հողմազ, Գեղավու, Համբասի գավառները, ապա՝ Ոստան-ի-Մարզպան գավառը¹⁴:

Ստացվում է, որ թվարկված այս երեք գավառներից հետո սկսվում է Ոստան-ի-Մարզպան գավառը: Բարեբախտաբար, «Աշխարհացոյց»-ի ընդարձակ խմբագրության մեջ պահպանվել է հետևյալ հատվածը. «Քավաղակ քաղաք մերձ ի Կաւկաս. ընդ որոյ մէջ գետն Սեբոջ դէպ ի հարաւոյ»¹⁵:

Վերը նշված հաղորդումից ելնելով վստահորեն կարելի է ասել, որ Աղվանքի մայրաքաղաք Կապադակը գտնվել է Ոստան-ի-Մարզպան գավառում՝ Սեբոջ գետի ափին: Ամերկբա է, որ այն գտնվել է ոչ թե վերոհիշյալ երեք գավառներից արևելք, այլ Հողմազ գավառի հարևանությամբ¹⁶:

Ինչ վերաբերում է Ոստան-ի-Մարզպան գավառի արևելյան սահմանին, ապա կարծում ենք, որ գավառը սահմանակից է Գեղավու և Համբասի գավառներին¹⁷: Ս. Երեմյանն իր հեղինակած քարտեզում Ոստան-ի-Մարզպան գավառի արևելյան սահմանի ամբողջ երկարությամբ տեղադրում է Համբասի գավառը¹⁸: Կարծում ենք, որ նշանավոր հայագետը վերոհիշյալ եզրահանգման է եկել այն պատճառով, որ «Աշխարհացոյց»-ում Համբաս ի գավառը հանդես է գալիս Ոստան-ի-Մարզպան գավառի հարևանությամբ: Սակայն, չի

¹¹ ՄՄ, ծեռ. N 1898, էջ 268^p, ծեռ. N 2370, էջ 256^w, ծեռ. N 3502, 15 214^p:

¹² ՄՄ, ծեռ. N 5120, էջ 97^w:

¹³ Բ.Հարությունյան, Այսպես կոչված Աղվանքի սահմանների, տարածքի և գավառաբաժանման շուրջ, էջ 70:

¹⁴ Անանիա Շիրակացի, Մատենագրություն, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Ա. Գ. Աբրահամյանի և Գ. Բ. Պետրոսյանի, Երևան, 1979, էջ 290:

¹⁵ «Աշխարհացոյց», էջ 29:

¹⁶ Տես Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի և կից քարտեզը, ք 7: Ա. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 114, 135:

¹⁷ Մանրամասն տես Ա. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 120-121, 135:

¹⁸ Ս. Երեմյան, նշվ. աշխ. և կից քարտեզը:

նշանակում, որ Համբասի գավառը պետք է ներառել Կովկասյան լեռների փեշերին: Գավառը տարածված է եղել ավելի հարավ և սահմանի մի փոքր մասով է հարևան Ոստան-ի-Մարզպան գավառին ու Կովկասյան գլխավոր լեռնաշղթայի հետ սահման չի ունեցել: Մեր կարծիքով Համբասի գավառը պետք է տեղադրել ավելի հարավ՝ Բազկան գավառի հյուսիսային սահմաններում, որը Ս. Երեմյանի կազմած քարտեզում նշված է Հեջերի տարածք¹⁹, իսկ Բ. Հարությունյանի հեղինակած քարտեզում Քաղաց դաշտի²⁰: Այսպիսով՝ գալիս ենք այն եզրահանգման, որ Ոստան-ի-Մարզպան գավառն արևելքում, ինչպես վերը նշել ենք սահմանակից է ոչ միայն Համբասի այլ Գեղավու գավառներին: Դա հաստատվում է նաև Մ. Բարխուդարյանցի հետևյալ հաղորդումով. «Գեղավու- (Ա. Վ.) գավառն ընկած է Կոկիսոն (Կեսիոս - Ա. Վ.) եւ Օբազան գետակների եւ Կովկասեան մեծ լեռնաշղթայի գագաթնագծի եւ Բոզ-Դաղի հիւսիսային լեռնաշղթայի լանջերի մեջ...»²¹: Ելնելով այս հաղորդումից՝ կարելի է ասել, որ Գեղավու գավառի սահմանը հասել է Կոկիսոն գետը և գավառը սահման է ունեցել Ոստան-ի-Մարզպան գավառի հետ: Եվ այդ պատճառով էլ Համբասի գավառը տեղափոխվում է դեպի հարավ, սակայն մնալով Ոստան-ի-Մարզպան գավառի հարավ-արևելյան, հարևան գավառներից մեկը: Այսպիսով՝ Ոստան-ի-Մարզպան գավառը հյուսիսից սահմանակից է Կովկասյան լեռնաշղթային, հարավից՝ Քաղաց դաշտ և Բազկան գավառներին, հյուսիս-արևելքից՝ Գեղավու, հարավ-արևելքից՝ Համբասի, իսկ արևմուտքից՝ Հողմազ գավառներին:

Բանալի բառեր – Ոստան, Աշխարհացոյց, Մարզպան, Համբաս, Գեղավու, Գավառ, Կապադակ

¹⁹ Ս. Երեմյան, նշվ. աշխ. և կից քարտեզ:

²⁰ Բ. Հարությունյան, Հայաստանն ըստ «Աշխարհացոյց»ի և այլ աղբյուրների, քարտեզ: Բ. Հարությունյանն իր հեղինակած քարտեզներում չի հիշատակում Համբասի գավառը:

²¹ Մ. Բարխուդարեանց, նշվ. աշխ., էջ 124:

MARSPAN PROVINCE OF AGHVAN METROPOLIAN

A. M. VARDANYAN

PhD of Historical Sciences,

Researcher of the History Institute of the NAS

The location of Marspan province of metropolian was always at the center of attention for investigations. The manuscripts and the publications of 'Ashkharatsuyts' 17th c./ is the main material for noticing the location the province. According to above matirial Marspan province boadering by Caucasion mauntains in the North; by Kaghts fields and Bazkan province in the South; in the North-East by Geghaka; by Hamzasy province in the South-East and at last by Hoghmaz in the West.

КАНТОН ВОСТАН - МАРЗПАН АГВАНКА

А. М. ВАРДАНЯН

Кандидат исторических наук,

научный сотрудник института нан ра

Вопрос разделения уездов (кантонов) Агванка, особенно местонахождение королевского кантона Востан-Марзпан, всегда был в центре внимания исследователей. Исследуя рукописи "Ашхарацуица" VII века и существующую литературу, мы находим, что кантона Востан-Марзпан имел большую территорию и в нем находилась столица Капагак. С севера кантон Востан-Марзпан граничит с горными хребтами Кавказа, с юга – с долиной Кагац и кантоном Базкан, с северо – востока – с Гекаву, с юга - востока - с кантонами Амбаси и Огмаз.